

Др Здравко Делетић

ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ И НАСТАВЕ ИСТОРИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ ОД 1834. ДО 1916. ГОДИНЕ.

Прву државну основну школу у Црној Гори основао је Петар II 1834. године. Од тада црногорско школство биљежи континуирани успон и развитак. Тај успон се огледа у сталном повећању броја школа, изградњи институција у области просвјете и културе, усавршавању школске праксе, развоју педагошке теорије, писању уџбеника итд.

Школски систем у Црној гори развијао се у три етапе. У времену од 1834. до 1869. године постојао је мали број основних школа, није било државних институција из ове области, законске регулативе, јединствених планова и програма. Сваки нови учитељ могао је мијењати наставни план и програм. Није било довољно уџбеника, нарочито оних рађених у Црној Гори. У периоду 1870 до 1876. године донесени су први школски прописи, приступило се систематском и планском отварању школа, устаљени су наставни планови и програми, основани школски органи, основане су прве средње школе и осјетно повећан број основних, организовано је школовање и стручно усавршавање учитеља. За ове двије етапе карактеристично је да су школе биле неравномјерно територијално распоређене и да су због тога имале шири значај, као и то да су више пута због ратних дејстава прекидале рад и на дуже врјеме. Материјална оскудица црногорских школа и учитеља карактерише читав период о којем говоримо.

Од 1878. године Црна Гора је међународно призната, за дужи период уживала је мир и тиме добила могућност да уз изградњу и усавршавање система власти изгради и низ органа и

институција у области школства, устали наставне планове и програме и друге школске прописе, да значајно прошири школску мрежу, оснује нове основне и средње школе, школе за женску дјецу, да приступи систематском школовању и усавршавању учитеља, организује писање и издавање уџбеника, значајно побољша материјалну основу наставе и створи низ других предуслова важних за развој просвјете.

До 1860. године у Црној гори није било органа надлежног за школска питања. Те године се помиње да је основано Начелништво народне просвјете. До 1870. године надзор над радом школа, који се састојао у одобравању отварање школа и обезбјеђивању средстава за рад, био је у надлежности митрополије. Значајан напредак у просвјетним питањима забилежен је од доласка Милана Костића на мјесто главног школског надзорника. Тада је основано главно школско надзорништво, као орган задужен за рад школе. Оно је имало у својој надлежности организацију и контролу рада школа, што је остваривано преко капетана, мјесних школских надзорника и годишњих ревизија. Надзорништво је функционисало до 1905. године, када је основан просвјетни савјет, а Законом о уређењу надзора над основнијем школама основана су три надзорништва: западно, источно и сјеверно.

У почетку је у школским питањима била значајна улога митрополије, а од 1874. године ови послови припадају Сенату. Реорганизацијом власти 1879. укинут је Сенат и основан Државни савјет, у оквиру којег је постојало одјељење за просвјету, крајем 1882. основано је Министарство за просвјету и црквене послове, које је функционисало до окупације. Марта 1904. мјесни школски надзорници замјењени су школским одборима, који су руководили радом школа на терену.

Први школски прописи датирају из 1870. године. Септембра те године Сенат је потврдио "Правило о дужностима капетана, мјесних школских надзорника и учитеља гледе народних основних школа у Црној Гори", "Школски законик" "Упутство за главног школског надзорника" и "Законик за учитеље".¹ Сли-

---

¹ Милан Костић, Школе у Црној Гори од најстаријих времена до данашњега доба. - Панчево, 1876, стр. 74-81.

један школски пропис је "Закон о општој школској дужности" из 1878. године.² Закон о основној школи мијењан је два пута. Септембра 1884. донијет је Закон за основне школе у Књажевини Црној Гори, а нови Закон о народним школама у Краљевини Црној Гори донијет је фебруара 1907. године. Овај Закон је допуњаван 1914. године. Уредбом о школама у ослобођеним крајевима 1913. регулисана је примјена раније усвојених закона и планова за основне школе у ослобођеним областима. Ради регулисања бројних школских питања донијет је већи број прописа, упутстава, наредби, правила и уредби. Ова документа су објављивана у "Гласу Црногорца", у три специјализоване збирке и у виду брошура, тако да су била доступна школама и учитељима у држави.

Поред државних основних школа, у Црној Гори су постојале и приватне, које су у дужностима биле изједначене са државним. Постојало је и неколико женских основних школа, које су се од мушких минимално разликовале у погледу наставног плана (ручни рад).

Прве основне школе биле су трогодишње, а Цетинске четворогодишње. Зависно од материјалних и кадровских могућности, школе су биле са 2, 3 и 4 разреда. Школе су радиле по разредно-часовном систему, већином у виду комбинованих разреда. Наставни план и програм мијењан је више пута. Од 1888. године обавезна основна школа била је трогодишња, а четврти разред није био обавезан.³ Према наставном плану из 1895. године и у трогодишњим школама је путем комбинованих разреда реализован четворогодишњи програм. Према наставном плану из 1908. године, основна школа била је четворогодишња.

Историја као наставни предмет била је заступљена од другог до четвртог разреда у свим наставним плановима за основну школу. У другом разреду су уз садржаје из географије обрађивани и садржаји из историје Црне Горе, а у трећем и

² "Глас Црногорца", бр. 2 /20. јануара 1879. О развоју просвјете у овом периоду видјети: Др Ђоко Д. Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*. Историјски институт у Титограду, 1971.

³ Наставни план за основне школе. - Цетинје, Државна штампарија, 1888.

четвртом разреду под називом "Српска историја" били су заступљени садржаји из историје Црне Горе (у 3.) и српског народа (у 4.) разреду). У прво вријеме у основној школи је предавана и општа историја (по Шлецеровом уџбенику). Српска историја предавана је као историја српског народа, а историја Црне Горе - од времена Балшића - као историја никад непокорене српске државе.

О циљевима и задацима основне школе и наставе историје у овом периоду има мало података. Они се могу разврстати у три групе: дефиниције на нивоу званичних аката, оцјене настале у процесу контроле наставе и ауторске ставове изнијете у педагошкој периодици и литератури. При томе рачунамо да ова подјела није изричита, јер су при контроли наставе овлашћена лица третирали циљеве и задатке у смислу остваривања програмираних, а вјероватно су и разматрања у литератури у некој мјери била усмјерена званичним ставовима.

О циљевима и задацима васпитања средином 19. вијека, 1910. године писано је: "С обзиром на тешке и неповољне прилике, у којима се национални живаљ у то вријеме налазио, потпуно је разумљиво што је тадашње васпитање било искључиво и једнострано. Оснивајући се на широк националној основи, оно је имало за свој једини циљ да од свога подмлатка створи храбре и ваљане ратнике, који ће у даном часу умјетно достојно заштитити интересе своје Отаџбине."⁴ Ратничко и национално битна је одлика Црногорског васпитања у читавом овом периоду.

За вријеме до 1878. године васпитним задацима у основној школи немамо изворних података. О задацима прве основне школе Милан Костић каже: "Главна је задаћа те школе била та, да научи ученике читати, писати и молити се богу."⁵ Говорећи о школама прије његовог доласка, Костић наводи да су учитељи

---

⁴ Педесет година на престолу Црне Горе 1860-1910. - Цетиње, Државна штампарија, 1910, стр.120.

⁵ Милан Костић, Школе у Црној Гори... стр. 13. Андрија Јовановић, Кратак преглед основних школа у Црној Гори: задатак осн. школа и сметње школском напретку. "Просвјета", 1897, св. 5, стр. 291.

већшом мислиши "да је најглавнија задаћа основне школе: да деца науче читати, писати и понешто рачунати".⁶

Чињеница је да је у првим школама, поред вјерске наставе, највише пажње поклањано читању, писању и елементарном рачунању, али то проистиче из друштвене реалности. То је вријеме када је било мало школа и када се у школском смислу писмени људи били изузетак. Они су обављали свештеничке и чиновничке послове. Међутим, писменост није била услов за ужување угледа и посједовање друштвене моћи. Али ваља рећи да у просвјетно- културним условима какви су тада били у Црној Гори и при таквом степену развијености и садржини друштвене свијести писменост и просвјета су постепено стицали друштвени значај.

О задацима основне школе у периоду 1870-1876. када су већ постављене основне организације и институционализације просвјете, Костић каже: "задаћа је та: развијање умних сила и дарова, умних и душевних дечијих способности, изображавање и развијање осјећања и чулних органа, с којима долазимо до знања. Школа треба да развије, да разбистри те силе и снаге, треба да развије ум, а да облагороди срце".⁷ Може се приговорити дефинисању неких појмова и потпуности формулације циљева и задатака основне школе у погледу васпитања и образовања, али овдје изнијети ставови су на линији онога што педагогија у основи тражи у циљу свестраног развијања личности, нарочито у области интелектуалног васпитања. Очигледно је да је Милан Костић био упознат са савременим педагошким учењима.

О циљевима и задацима наставе историје Костић каже: "Повесницу уче деца да знају: ко су били њихови претци и стари; шта су и ко су они, и шта треба да буду они и цео народ српски".⁸ Да би се то постигло "није доста да деца науче само имена царева, краљева и јунака, године, кад се шта збило, и

⁶ Милан Костић: Школе у Црној Гори... стр. 35.

⁷ Исто, стр. 97.

⁸ Исто, стр. 113.

догађаје, без икаквог расказивања о значају овог или оног лица, или догађаја". Тако се говори о васпитној улози наставе и историје, која се има остваривати кроз "расказивање", а чији је циљ извлачење васпитних поука. Треба имати у виду да је то вријеме ступња праг матичне (поучне) историографије. Из реченог слиједи да је настава историје од почетка била у функцији националне политике, изградње и очување српске националне свјести. Очигледно је путем наставе историје требало учити дјецу ко су и шта су у народном и вјерском смислу, они и њихови претци, али истовремено извучити и поуку из историјског искуства и усмјеравати младе за акцију у смислу: "шта треба да буду", да схвате будућност народа коме припадају. У вријеме свакодневне угрожености, чак физичке, још више вјерске и националне, и неопходности борбе и жртава за слободу, истицање оваквих циљева не само да је имало своје оправдање, већ представља и морални циљ и идеал, како васпитање тако и непосредног дјеловања.

Педагошки је значајан став да није довољно просто знање члњенице о личностима и догађајима, већ да је потребно кроз њихово објашњење дати и извјесну критику и оцјену о значају, васпитном примјеру и поуци историјског догађаја или личности о којима се у настави говори. То би се могло тумачити у смислу девизе да је историја "учитељица живота". У сваком случају, како се нијесу увијек умјели у педагошком смислу стручно изјаснити, Црногорци су јасно знали шта желе постићи кроз школовање свог подмлатка и како да историју и њене поуке за то искористе.

И званична документа показују да је настави историје додјелљивана значајна улога у националној политици. У окружници Главног школског надзорништва "Господи учитељима и учитељицама црногорских основних школа" (јануар 1895), читамо: "Код многих учитеља примијетило се да слабо узимају у обзир предавања: о крсном имену, црквеној слави и завјетини (...), о српској народности и како треба разликовати вјеру од народности и обратно". У напомени уз ову окружницу даје се шире образложење: "У овоме се много гријешни, како у говору тако и у писању мијешајући два појма и употребљавајући их безразлично с разним придјевима и наметањем, или примањем

твђе народности због вјере, избор које (вјере) дјело је слободне свијести и разума појединих људи. Све ово иде на штету српске народности, а на корист њеним непријатељима. Зато свака српска породица и школа дужна је његовати своју народност наставом и васпитањем, и давати о њој омладини истините, здраве и одређене појмове”.⁹

Шта и о чему говори овакав садржај и тон предњег упутства. Прије свега, оно потврђује циљ да је настава историје била у служби националне политике. Осим тога, из овог упутства се види да је у Црној Гори уочавана и прављена разлика између вјерске и националне припадности. Треба обратити пажњу и на захтијев да је ”свака српска породица и школа дужна његовати своју народност наставом и васпитањем”, што указује на уочавање васпитне улоге породице и упућује на везу породице и школе и њихово заједничко дјеловање у изградњи и његовању националне, а то значи и историјске свијести.

Уз Наставни план за основне школе 1895. године¹⁰ дат је додатак ”Задатак основне школе”, у којем су дефинисани и задаци појединих предмета. У напомену стоји да је додатак написан ”по разним педагошким дјелима”. У периоду о којем говоримо примјена педагошке теорије у Црној Гори била је тек у повоју. Ипак, законски и инструктивни текстови, а дијелом и педагошка литература, свједоче да су поједини црногорски просвјетни радници познавали савремену европску педагошку теорију и, у границама расположивих материјалних могућности, примјењивали је у свом раду. Поменути додатак представља дно, педагошко-инструктивног наставног плана. Ту се каже: ”Главни је задатак основне школе добро васпитање младежи, сагласно са природом деце, правилно, складно и постепено развијање тјелесних и душевних снага дјетета са особитим обзиром на образовање религиозног и моралног карактера његовог”. Из овога се уочава основна интелигенција васпитања у духу религиозности и моралности, али су са педагошког становишта значајни захтијеви да се

---

⁹ Закон, наредбе, упутава и др. са Наставнијем планом за основне школе у Књажевину Црној Гори од 1884 до 1902 године. - Цетиње, к. ц. државна штампарија, 1902, стр. 125-126. Подвлачење наше.

¹⁰ Закон, наредбе, упутства и др са Наставнијем планом... 1895.

васпитање обавља "сагласно са природом деце" и уз складан и постепен тјелесни и душевни, што значи психолошки развој. Сагласно са природом може се тумачити као уважавање психолошке стране, али се то у плменском црногорском друштву може посматрати и са становишта прилагођавања моралној и друштвеној свијести дјете.

У црногорским школама било је и одраслијих омладинаца, који су имали формиране неке животне ставове и друштвену свијест, и то се морало уважавати. У наставку је конкретизован садржај "доброг васпитања": Услјед овога дужан је сваки учитељ обраћати најозбиљнију пажњу на то да његови ученици буду пуни љубави к Богу и ближњима, љубитељи својих родитеља и своје породице, одани своме Господару, роду и отачаству; да буду ратоборна и слободољубива духа и у вријеме потребе храбри и издржљиви, а у обичном животу мирољубиви, сложни, вриједни, радни, чуварни, поштоваоци доброг реда, туђе својине".

Овим ставовима није потребан шири коментар. Занимљиво је да се у истом тексту и ово каже: "по овоме главни задатак школе не састоји се у учењу, него у васпитавању, тј. народне школа треба да буде више васпиталиште него училиште". Може се рећи да управо настава историје доприноси остваривању овако замисљене улоге и задатке основне школе. А да ово није случајно речено доказује и наставак: "цијел ђакле, која се има постићи у школи, јест правилно и добро васпитање; а настава (учење) је само једно од најважнијих средстава које се у школи за постигнуће те узвишене цијели употребљавати мора, и са којим се тај васпитни задатак најбоље постиже".

Ово виђење задатка основне школе цитирали смо и због чињенице да се исти текст налази и уз "Наставни план за к.ц. основне школе" из 1901.¹¹ који је важно до 1907. године. Из овог документа заслужује пажњу и став да основна школа "полаже само основ за људски живот, за то се и зове основна школа. Њу треба да сваки младић редовно изучи, да у њој

---

¹¹ Закон, наредбе упуства... 1902, стр. 270-275.

прими опште, основно сваком човјеку потребно знање”.¹² Напредан је захтијев да сваки младић треба да заврши основну школу. Нијесмо наишли на одредбе које ограничавају школовање женске дјеце, али у постојећим друштвеним условима оно није било шире заступљено. Извјесно ограничење школовање женске дјеце представљала је одредба чл. 25 Закона за основне школе из 1895. године да послије навршене десете године “не смије женско дијете посјећивати мушке школе”.

У овом тексту дати су и задаци наставе појединих предмета. Преносимо дно текста који се односи на “Српску историју” (поновљен и уз план од 1901). Он гласи: “Циљ је српске историје да упозна ученика с најглавнијим догађајима из српске прошлости, те тим да се развија љубав према своме народу и својој отаџбини и да снажи вољу за јуначка и племенита дјела.

Историја је слика из које сазнајемо прошлост српскога народа, његов живот, обичаје и узроке напредовања и опадања.

Прошлост треба упоређивати с данашњошћу, па по томе двоје може се и будућност дознати, пошто је већ науком доказано да се особине предака наслеђују. При изучавању историје треба настојавати да ученици заволе све оно што је добро, племенито и лијепо, а да омрзну на ружна и неваљала дјела. У историји не треба ништа допуњавати, умањивати или што измјењивати, него је треба изучавати онако како је одиста било. Ничију кривицу или доброту не треба умањивати, него је истинито показати, па ма чија била (...). Отаџбина потребује сталних патриота, јунака, добрих радника, умјесних управљача итд. Између свију школских предмета историја треба да на овоме највише ради. Она мора васпитавати, јер кад не би васпитавала не би је требало изучавати.

Наши наставници схватиће захтијев српске историје, па ће се потрудити да не буде учење механичко и голо набрајање имена и година, него да се улије међу ученицима живо осјећање за нашу прошлост, за нашег Господара и за нашу српску

---

¹² Закон, наредбе, упуства... 1895, стр. 177-179. Закон, наредбе, упуства... 1902, стр. 270-275.

државу”.¹³

Текст смо намјерно цитирали опширније и без коментара. Зашимљива је тврдња да се упоређивањем прошлости и данашњице може дознати будућност зато што се наслеђују особине предака, а не зато што друштвени развитак има своје законитости. Али она је била дио друштвене стварности ововремене Црне Горе. Чини се да је овим пренаглашена улога генетике. Похвалан је захтијев да се историја објективно тумачи и критички просуђује, али је питање колико је то могуће реализовати кроз наставу, нарочито у основној школи. Овдје наплазимо и на занимљив став о значају методике наставе за остваривање васпитно-образовних циљева. “Механичко и голо набрајање имена и година” не иде у прилог остваривању васпитних циљева наставе историје.

Узгред истичемо још једно занимљиво гледање на задатке наставе појединих предмета у основној школи. Међу задацима предмета “познавање и његовање човјечијег тијела” читамо: “да би народ одржао своју народност, мора имати осим умне и тјелесне снаге”.¹⁴ Можда је општа угроженост народа утицала на то да се у оквиру задатака појединих предмета и школе у цјелини инсистира на високој моралности, патриотизму, па и физичкој снази и здрављу ради очувања народности и националне свијести. У сваком случају, занимљиво је везивање народности са наставом физичког васпитања.

У духу очувања народности може се тумачити и члан 1. Закона о народнијем школама из 1907. године, који гласи: “Задатак је народнијем школама, да васпитавају дјецу у народном и религијском духу и да их спремају за грађански живот, а нарочито да шире просвјету и српску писменост у народу”.¹⁵ Овдје је васпитна функција школе, прије свега усмјерена у националном смислу, истакнута изнад образовне. Васпитавање у

---

¹³ Закон, наребе, упуства... 1895, стр. 197-199. Закон, наредбе, упуства... 1902, стр. 292-293.

¹⁴ Закон, наредбе, упуства... 1895, стр. 200.

¹⁵ Закон о народнијем школама у Краљевини Црној Гори. Друго издање. - Цетиње, Кр. ц. државна штампарија, 1911.

религиозном духу дпо је националног и моралног васпитања, и у складу је са друштвеном свијешћу.

Од званичних аката истицање циља наставе историје садржи још и наставни план из 1908. године, који је без измјена објављен и 1914. године. У њему се каже да је циљ наставе историје "Познавање прошлости народа и буђење патриотских и националних осјећања".¹⁶ Запажамо да је овај пут циљ наставе историје изражен без истицања српства, које је у дотадашњим дефинисањима задатака школе и наставе историје било наглашавано. Али ту се не истиче ни црногорство, већ је нагласак на моралном аспекту васпитања. У распису министра просвјете надзорницима основних школа објављеном уз наставни план циљ васпитања, самим тим и основне школе и наставе, формулисан је на следећи начин: "Циљ је васпитања морални карактер, чија је појава условљена многобројнијем образовањем. Те према овој задатак је наставе да да ученицима многострано образовање". Ради "многостраног образовања" неопходно је "да се ученички дух удуби у појединијем елементима народне културе".¹⁷

У ревизорским извјештајима могу се наћи и ставови о циљевима и задацима школе и наставе појединих предмета. Ови извјештаји имају и ограничења која проистичу из могуће субјективности ревизора или утицаја њихове стручности, али они имају значаја као извор и због чињенице што су објављивани у "Просвјети" и тиме дјеловали и на учитеље на чији се рад не односе.

Ревизор улцињске школе школске 1887/8. године скреће пажњу на посебан значај школе у том крају. Он каже: "Заиста, ако гдје то треба овдје уложити што више на основну школу, јер ова школа овдје, гдје је толико дјеце друге вјере и другог језика, има своју особиту мислију, која се без великог настојања са сваке стране не би могла извести".¹⁸ Овдје нијесу посебно

---

¹⁶ Наставни план и програм за основне школе у Књажевини Црној Гори. - Цетиње, К. ц. државна штампарија, 1908, стр. 18. Наставни план и програм за основне школе у Краљевини Црној Гори. Друго издање. - Цетиње; Краљевска црногорска државна штампарија, 1914.

¹⁷ Исто, стр. 4.

¹⁸ Извјештај... 1887/8. "Просвјета", 1889, св. 4 и 5, стр. 89.

наглашени задаци неког предмета, али је очигледно да ревизор уочава и истиче посебну улогу школе у крају насељеном албанским живљем, међу којим је послније припајања Црној Гори требало више и осмишљеније радити у циљу његове интеграције са осталим црногорским становништвом. Сигурно је у том смјеру и настава историје имала посебан значај. О томе нам говоре сугестије из неких каснијих извјештаја.

Ревизор школе у Шекулару школске 1894/5. године учитељу није нашао важнијих грешака у настави. "Само у историји одсуствује му примјењивост и развијајући њен значај". Ово је методичка примједба, али говори и о задацима наставе историје. За нас је важнији наставак примједбе и сугестије за рад учитеља: "треба му обраћати мало више пажње на буђење ученика народносног самосазнања и поноса у овој пограничној школи".¹⁹

Овај ревизор инсистирао је на васпитним задацима наставе историје у новоослобођеним крајевима. У извјештају о крњичкој школи он констатује да су предмети обрађени по обиму према захтјевима наставног плана, али "што се тиче срп. историје и осталог, што са историјом буди у ученицима народносно самосазнање и понос, ту се учитељ престога држао границе обима и пређеноме није дао довољно развијајуће - евристичке - интересне живости, какве потребује у овоме новоприсвојеном крају, те народ дијели језик и вјеру (правос. и римокат.)."²⁰ Исти ревизор је и у полимској школи нашао да се не остварују у потпуности задаци наставе историје, али се нада да ће учитељ својим трудом "изгладити недостатке, који су му се опазили: у предавању историје и другога, што као историја развија народносно самосазнање и понос".²¹ Инсистирање на развијању националне свјести и поноса (што може бити извор патриотизма), нарочито у пограничним школама, школама у мјестима са мјешовитим вјерским и националним живљем и у новоослобођеним мјестима, учвршћује нас у закључку да је настава историје, а и школа у

---

¹⁹ Извјештај... 1894/95. "Просвјета", 1896, св. 7. стр. 387.

²⁰ Исто, стр. 276.

²¹ Исто, стр. 282.

учвршћује нас у закључку да је настава историје, а и школа у цјелини, у Црној Гори имала значајну улогу у националној политици, а показује и да су просвјетни радници тога били свјесни.

Од ревизорских извјештаја осврнућемо се још на примједбе о школи у Велимљу школске 1893/94. године. Говорећи о уоченим грешкама у настави историје и географије, ревизор закључује: "Није довољно да зна дијете казати које је године био који догађај, но треба да дјеча у другом и трећем разреду изуче црногорску историју и то: владаре, који су били и како су долазили на владу један за другим, најважније догађаје из њихова живота. Уопште, говорити треба о српској народности. Да се развија код дјече осјећање оног што је добро и узвишено, а да омрзну оно што је неваљало, да се развије у њима родољубни дух и ваљани карактер".²²

Ревизор Ђуро Шпадијер био је један од угледнијих црногорских просвјетних радника. Његово инсистирање на учењу о владарима искључује друге учеснике у историјским збивањима, али је у складу са владајућим култом Господара и династије у Црној Гори. Обрада историје по епизодама или у вези са биографијама владара у складу је са ондашњим начелима методике наставе историје у основној школи. У наставку ревизор савјетује: "што се тиче година, морају се знати најглавније, и то у старијим разредима. Но и учење напамет, као пјесмице, не одговара цијели историји. Историја је учитељица живота".

О вјери, историји, школи и њиховим задацима говорено је и на Светосавским свечаностима. Пошто су тим свечаностима присуствовали ученици, њихови родитељи, учитељи и виђенији грађани, а у цетинским школама званична лица и чланови владајуће куће, то су говори на тим свечаностима имали и шире значај и вршили одређени утицај. Без шире коментара, наводимо неколико детаља из говора Ђура Шпадијера на Светосавској свечаности у цетинској мушкој основној школи.

У духу друштвене свијести и повода којим је говорено истакнут је значај вјере и религије за народ и школу. Шпадијер каже: "Шта бисмо ми били, да нас није вјера надом кријепила да истрајемо (...). Наше дивне обичаје вјера нам је сачувала, а с

²² Извјештај... 1893/94. "Просвјета", 1895, св. 1, стр. 47.

њима смо и себе сачували". При томе он не заборавља ни улогу школе, јер каже: "Наш су претци животе жртвовали за своју вјеру и обичаје. То пожртвовање гајила је у њима црква и школа, па била она при манастиру или одвојено". Констатујући да нам вјера даје наду, и питајући се "а шта је човек без наде у овом тешком животу", или тврдећи да "народ без идеала изгубљен је путник у пустињи", Шпадијер поручује: "потребно је да унаприједимо наставу и васпитање у хришћанском духу".

О значају познавања националне историје и културе, и настави историје рекао је: "Шта нам вреди за нашу народност учити историју туђих народа, а своју не познавати? Шта ће нам туђи обичаји, а своје не чувамо? Шта ће нам туђа умјетност, кад своју не унапређујемо? Корисно је све знати, али гајећи оно своје, узимајући туђе у оној мјери која неће поплавити наше национално, - дакле, модерно образовање нека се оснива на нашем старом".²³

Шпадијеру би се данас могло замјерити на претјераном инсистирању на вјерском образовању и пренаглашавању улоге вјере у човјековом животу, иако и сам у говору каже: "не могу ни тврдити да смо баш и побожни колико би требало", критиковати његови педагошки погледи или оспоравати њихова оригиналност, али му се мора признати, као и осталим педагошким радницима Црне Горе, велики патриотизам, схватање и истицање значаја школе и залагање за њен даљи напредак.

Примјетно је да просвјетни руководиоци, теоретичари и практичари, уочавају и истичу улогу националне и историјске свијести и улогу историје и наставе историје у њеном формирању и одржавању. Као што смо већ у претходним редовима рекли, педагошкој литератури није детаљније разматрано питање циљева и задатака основне школе и наставе историје у њој, али су и ова питања узгредно третирана. Андрија Јовановић на једном мјесту о томе каже: "Задатак основне школе по данашњем њиховом устројству јест: давање општег, основног образовања, које је сваком човјеку потребно, - здравље и снага, душа ос-

---

²³ Религија и образовање: Говори на Светосавској прослави у Цетињској мушкој основној школи Ђуро Шпадијер, управљајући учитељ. "Просвјета", 1901, стр. 90-96.

јетљива за све што је лијепо, чврста и јака воља, племенит карактер, све су то цијељи које основна школа треба да постигне". Понављајући раније изнијети став да је васпитање циљ школе, а да је настава само средство за његово постизање, А. Јовановић закључује: "Опште образовање није кадра дати човјеку ни велика школа", ако се он ослања једино на оно што у школи слуша, а још мање то може учинити основна школа, и наставља: "према реченом и према данашњим приликама нашим - мислим - да би било боље да је задаћа осн. наших школа да ученике привуче вјештини читања, писања и рачунања". Ученик остале предмете послје основне школе и онако брзо заборави, и зато аутор мисли да је довољно за њега да добије само основна знања.²⁴

Већина аутора педагошких текстова били су учитељи. Црногорски учитељи били су различитог нивоа образовања: школовани су у земљи и иностранству, првенствено у Србији, у учитељским и богословским школама, а доста их је било и са завршеном гимназијом, чак само и са основном школом. Један број учитеља истакао се писањем уџбеника и теоријских радова.

Иако није директно везан за тему, наводимо занимљив став једног аутора да се васпитање "удешава према степену душевних својстава и околине у којој је васпитаник".²⁵ Инсистирање на вјери, традицији и историји у црногорској школи управо је у складу са "околном" и њеним животом и схватањем. У том смислу и овај аутор поручује да дјецу треба васпитавати "приповиједајући нашу историју, јуначке пјесме, приче о последњем рату, гусле препоручивати свакој кући".²⁶ По њему, није школи циљ гола настава већ помоћно средство васпитању, а школи је циљ васпитање". Пошто је учитељ душа школе, "какав учитељ онака и школа, а каква школа онаки и народ".²⁷

²⁴ Андрија Јовановић, Кратак преглед основних школа у Црној Гори: задаћа осн. школа и сметње школском напретку. "Просвјета", 1897, св. 5, стр. 292-3. Аутор се за неке ставове позива на Ф. Дитеса.

²⁵ Радоје Поповић, Васпитавајмо омладину у духу својега народа. "Учитељски лист", 1905, стр. 4.

²⁶ Исто, стр. 5.

²⁷ Исто, стр. 21 и 23.

Вук Масловарић сматра да дужност учитеља није само да научи дијете да чита и пише. "већ главни задатак треба да му буде припрема дјетета за практичан живот".²⁸ Он не наводи шта под тим мисли, али у Црној Гори у 19. вијеку практичан живот подразумијевао је храброст, родољубље и борбу за слободу, националну свијест, вјеру и понос, лични и народни, а то се обезбјеђује васпитавањем дјеце у таквом духу кроз наставу историје и васпитање на традицији и свијетлим примјерима из прошлости народа, племена, братства, породице и појединце. Вјероватно се управо на плану моралног васпитања може задовољити тврдња овог аутора "циљ је постигнут онда кад воспитаник ослобођен воспитачевог надзора имаде закон у својој глави",²⁹ што ће рећи да као резултат васпитања, а настава историје имала је задатке из домена васпитања, воспитаник изгради моралне ставове и норме које постају његов "закон" и управљају његовим понашањем.

Један други црногорски учитељ о циљевима васпитања овко размишља: "До душе човјек се у младости не васпитава непосредно ни за цркву ни за породицу, већ за себе сама; циљ је васпитања у њему самом и он је ту циљ, а не средство, а био би средство кад би се васпитавао за шта друго".³⁰ Било је и оних који су критиковали и били незадовољни резултатима васпитања. То се могло рећи и овако "и ако баш није било све смиље у оно доба, које нам напомињу стари, опет је жива истина да сваки нараштај све мање напредује у моралности, и ако

---

²⁸ Вук Р. Масловарић, Најглавнији захтијеви учитељског позива. "Просвјета", 1899, св. 4, стр. 161.

²⁹ Исто, стр. 165.

³⁰ А. Јовановић, Задатак основне школе и главније сметње школском напретку. "Учитељски лист", 1905, стр. 35.

наука цвјета”.³¹ Овај аутор insistира на моралном васпитању и у томе види посебну улогу школе и наставе историје. Он каже: “морално васпитање мора упоредо ићи са наставом. Ту ће наставник, рецимо из Вјеронауке и Историје, учећи изводити толико дивних примјера моралних, којима обилују ова два предмета”.³² Аутори који су се бавили педагошком теоријом нијесу имали могућности, а ни довољно знања, да се баве педагошким истраживањима и науком на вишем нивоу. Већина њих преписивала је и понављала створе из литературе, прије свега стране.

У савременој литератури оног доба нашли смо два текста који су посвећени настави историје у основној школи. Мита С. Клицин у тексту “Историја у основној школи”³³ говори и о задацима наставе и историје. Он историју сматра једним од важнијих предмета и најбољом учитељском за живот. Она васпитава примјером, који је за Клицина најважније и најснажније средство васпитања. За њега, “она је извор, из кога ће омладина поцрпсти љубав к Српству и свему што је српско”. Уздижући даље значај проучавања српске историје он каже: “Ако хоћемо да млађи нараштај буде родољубив и јуначан упутимо га да проучи српску историју. Ако хоћемо да позна врлине, које унапређују народ, и мане, које га упропашћују, упутимо га такође да проучи српску историју. Свијетла дјела српских јунака и родољуба утицаће снажно на млађарију и подгријаваће у њој љубав к Српству, кад види како су српски јунаци и родољуби знали да жртвују себе и живот свој; за крст часни и слободу златну. Неслога српска у старој српској држави учиниће на њој снажан утисак, те ће се клонити тога зла, и гледаће да се успостави слога, која води добру и срећи српског рода. Укратко да рекнемо историја наша садржи у себи језгру српског васпитања, у њој су педагогика начела, којих ваља да се придржава

³¹ Д. П. Петровић: О важности моралног васпитања у школи. “Учитељски лист”. 1905, стр. 166.

³² Исто, стр. 168.

³³ Мита С. Клицин: Историја у основној школи. “Просвјета”, 1891, св. 1-2, стр. 43-44.

сваки српски учитељ и педагог у васпитању српске омладине (...). Нарочито ваља да српско учитељство српском историјом буди љубав к Српству и да ради на слози српског народа”.

Вук Масловарић, говорећи о методици наставе, о задацима наставе историје, каже: ”да бисмо правилно појмили данашње стање друштвеног и политичког живота појединих народа, изучава се историја, која нам ту садашњост расвјетљује и даје могућност да можемо прозрети у његову будућност”.³⁴ Задатке наставе историје, по Масловарићу, можемо сажети у слиједећем: развијање патриотизма, памћења, буђења фантазије, вјежбање ученика у правилном мишљењу и развијање карактера, при чему је видно да се у ово вријеме под карактером подразумијевају морални, а не психолошки садржаји. Масловарић овако размишља: ”Изучавајући историју српског народа у основној школи, хтјећемо и моћи ћемо умјетн чувати тековине нашег народа. Дакле, износећи нам историја свијетле примјере из живота наших славних предака, она буди у нама чисти патриотизам.

Поред ових специјалних задатака историја, као и остали наставни предмети, развија умне моћи дјечије, а нарочито памћење, стога што дијете мора добити врло велики број престава. Такођер је историја врло важан предмет за буђење фантазије, јер, ма колико да учитељ буде вјешт у излагању историјских факата - у очигледном преставању - опет историја остаје апстрактан предмет, јер се дијете мора старати да у својој свијести створи слику сваког догађаја. Изучавање историје вјежба дијете правилном мишљењу, јер оно доводи поједине догађаје у однос, пореди их међу собом и тражи узрочне везе међу истим, и на пошљетку даје свој суд о истим”.³⁵

Неразвијеним друштвено-економским односима одговара и недовољно развијена и индиференцирана друштвена свијест. У недовољно развијеној друштвеној свијести доминира традиција и инсистирање на враћању прошлости. Опцијеност прошлости и

---

³⁴ Вук Р. Масловарић; О историјској настави. ”Просвјета”, 1897, св. 1, стр. 24-28.

³⁵ Исто, стр. 24-27.

традицијом успорава напредак и кочи даљи, оставља негативне посљедице на млађи нараштај, али његовање традиције и васпитавање на њој има и своје оправдање, ако ни у чему другом оно у тежњи да се васпитава патриотизам, да се бори за очување националног бића и националне свјести и бори за ослобођење мобилнишу снагу и да се у тој борби истраје. Црногорци су вјековима живјели са таквим задатком. Неразвијеној просвјети и педагошкој мисли, одговарало је непотпуно или нејасно и неизмијансирано истицање и дефинисање циљева и задатака школе и наставе појединих предмета, па и наставе историје. Међутим, може се рећи да су и у таквим условима у Црној Гори васпитни циљеви наставе историје на неки начин били природно задати. Они се поклапају са интересом народа да се бори за своје постојање и очување вјерског и националног идентитета. У држави недовољно развијених институција грађанског друштва, традиција и историја постају ефикасно средство за остваривање тог интереса. Оне су добијале интегративну функцију и покретачку снагу овдашњој Црној Гори.

Дакле, у црногорској педагошкој теорији и пракси, па и у области дефинисања циљева и задатака школе и наставе појединих предмета, преплићу се јаки утицаји традиције и схватања патријархалног друштва - хришћанско религиозног утицаја цркве - и идеје европске грађанске педагогије. Примјетни су утицаји Коменског, Песталоција, Спенсера, Дистервега, Хербарта и његових сљедбеника. Ове идеје су скромно уношене посредством литературе. Црногораца школованих ван земље или просвјетних радника "позвањаца", који су често били и на најодговорнијим мјестима у просвјети и култури црногорске државе.

Резимирајући ставове о циљевима и задацима основне школе и наставе историје, можемо закључити да на прво мјесто долази патриотизам, манифестован кроз љубав према домовини и спремности за њену одбрану, очување вјере и свјести о Црногорцима као дијелу српског народа и морално васпитање, како се онда говорило васпитавање чврстих карактера. У остваривању васпитних циљева често се позива на традицију и примјер као васпитно средство. Чак и садржаји ван наставе историје имали су у остваривању програмраних циљева и задатака школе историјску позадину.

Представници школских власти у разним актима и извјештајима истицали су као васпитне циљеве морално васпитање, његовање традиције, вјерске и националне свијести. Они су истицали и низ циљева везаних за развој личности. Његовање историјске, вјерске и националне свијести, патриотизам и слободарство доминирају као циљеви и задаци васпитања у основној школи, па и у настави историје. Разматрање у литератури крећу се у кругу већ набројаних циљева.

Може се рећи да циљеви и задаци школе и наставе појединих предмета, па и историје, нијесу били у потпуности изнијансирани и да у њима током времена није било битнијих промјена. Може се рећи и то да су прокламовани циљеви и задаци били у складу са друштвеном свијешћу, потребама друштва и могућностима педагошке теорије и праксе да циљеве школе и наставе појединих предмета осмисли и реализује. Оригиналноста педагошких идеја у овом случају нема већи значај, битно је шта се њима хтјело постићи.